

УДК 343.12

М.Ю. Черкова

Л.С. Андрейченко

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ
АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ОСКАРЖЕННЯ
ПОСТАНОВИ ПРО ПОРУШЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ**

Дана стаття присвячена питанням щодо процесуального порядку оскарження постанови слідчого про порушення кримінальної справи у суді та вдосконалення цього механізму на законодавчому рівні.

Ключові слова: *порушення кримінальної справи, оскарження, постанова, суд.*

Данная статья посвящена вопросам процессуального порядка обжалования постановления следователя о возбуждении уголовного дела в суд и усовершенствованию этого механизма на законодательном уровне.

Ключевые слова: *возбуждение уголовного дела, обжалование, постановление, суд.*

This article is dedicated to the aspects of the procedure of court appeal for the investigator's decision about the raising of the criminal case and to the questions of improvement of this mechanism on the legislative level.

Key words: *raising of the criminal case, appeal, investigator's decision, court.*

Порушення кримінальної справи є стадією кримінального процесу та початком розслідування кримінальної справи, підставою для здійснення слідчих та інших процесуальних дій, застосування примусових заходів тощо. Порушення кримінальної справи без достатніх законних підстав є прямим порушенням вимог кримінально-процесуального закону та призводить до виникнення суттєвих негативних наслідків як для особи, відносно якої приймається подібне рішення, так і для посадової особи, яка таке рішення приймає.

Тривалий час проблеми захисту прав і свобод особи у стадії порушення кримінальної справи приділяли значну увагу багато вчених-правників, зокрема: В.С. Вознюк, О.В. Гарник, Ю.М. Грошевий, Г.М. Дорошинська, С.О. Ільченко, Л.Л. Кірій, Н.О. Колоколов, М.Й. Курочка, В.Т. Мальяренко, В.П. Півненко, П.Ф. Пилипчук, М.О. Потебенько, С.М. Стахівський, В.Г. Тесленко, О.Г. Шило та інші.

Після набуття Україною незалежності була прийнята низка законів, спрямованих на створення сприятливих умов для здійснення правосуддя, виконання правоохоронними органами покладених на них обов'язків та забезпечення надійного захисту суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності від тиску, погроз та інших протиправних посягань при вико-

нанні ними службових і громадянських обов'язків [1; 2]. Проте, слід пам'ятати, що крім захисту прав і свобод осіб, які потрапляють у сферу процесуальної діяльності, гострою є і проблема захисту прав іншої сторони, а саме, посадових осіб, вповноважених державою на здійснення кримінально-процесуальної діяльності.

Значним позитивним кроком у напрямі правового регулювання процедури оскарження постанови про порушення кримінальної справи стало прийняття Закону України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи" від 14.12.2006 р.. До цього часу фактично засади порядку оскарження постанови про порушення кримінальної справи складали положення постанови Пленуму Верховного Суду України "Про деякі питання, що виникають під час розгляду судами України скарг на постанови органів дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи" від 11.02.2005 р. № 1 [3]. Досі неправомірне порушення кримінальних справ не можна було оскаржувати або не було процедури такого оскарження. Хоча вже існувало рішення Конституційного Суду України у справі № 3-рп / 2003.

Одним з каменів спотикання піднятої проблеми, яка потребує негайного вирішення, є, на наш погляд, правове регулювання порядку оскарження постанови про порушення кримінальної справи, строків проведення зазначеної процедури, підстав прийняття рішення судом про доцільність зупинення слідчих дій та, як наслідок, зупинення слідства на даному етапі.

Порядок провадження у кримінальних справах визначається розділом 2 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України). Численні зміни та доповнення до КПК України вже не спроможні забезпечити належний та системний підхід до врегулювання кримінального судочинства, а тому назріла необхідність прийняття нового КПК, який би головною метою мав захист осіб, які опиняються під підозрою вчинення злочину. Новий КПК України має поєднати: з одного боку – захист і дотримання прав людини в кримінальному процесі за європейськими стандартами, а з іншого боку надання максимально правових можливостей для правоохоронних органів щодо збирання допустимих доказів при розслідуванні кримінальної справи.

Проте наявність нормативних актів не вплинула на однакове застосування їх вимог суддями при розгляді скарг на постанову про порушення кримінальної справи та винесенні відповідних постанов. У той час, коли оскарженню і розгляду в судах підлягала лише наявність приводів та підстав до порушення кримінальної справи (ст. 94 КПК України), суддями, як правило, розглядалися кримінальні справи по суті з дослідженням

і наданням правової оцінки частково добутим доказам та без урахування "розумних строків" і висновків прокурорів. Такий підхід до розгляду скарг на постанови слідчих призводив до їх безпідставного скасування. Оскільки судді ототожнювали достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину (ч. 2 ст. 94 КПК України) із закінченням, на їхню думку, складом злочину, особливо у незавершених розслідуваннях справах, на стадіях доведення вини особи у вчиненні злочину. При розгляді справ за апеляційним поданням прокурора мали місце випадки, коли апеляційний суд із тих самих підстав, але у різному складі суддів, стосовно співучасників злочину, скасовував незаконні постанови судів про скасування постанов про порушення кримінальних справ, а щодо інших залишив без змін [4]. Якщо зазначене становище було обумовлене відсутністю єдиної практики розгляду справ і ґрунтувалось на аналогії закону, то введення в дію з 18.01.2007 року змін до КПК України щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи, на превеликий жаль, здивувало слідчих правоохоронних органів та прокурорів, які здійснюють нагляд за досудовим слідством, у цілеспрямованості самих змін. Ще під час ознайомлення з законопроектом з боку правоохоронних органів були висказані зауваження, що прийняття даного закону унеможливить проведення досудового слідства. При його розробленні допущено порушення принципу системності й узгодженості, який передбачає послідовність у правотворчості, взаємозв'язок і взаємодію законодавчих актів з іншими законами. Внаслідок цього, і слід погодитися з Г. Доросинською, внесені до КПК України зміни втратили зв'язок із практикою і вийшли за межі загальних положень судового розгляду [4]. Законодавчі новели викликали критичні зауваження і у суддів різних інстанцій. Досить дивним виглядає те, що судді після розгляду скарги має право одноособово на підставі суб'єктивних доводів скажника винести постанову про відкриття провадження по суті скарги, при цьому не володіючи достатньою інформацією про кримінальну справу, її обставини, обсяг доказів і не заслухавши коло учасників, передбачених кримінально-процесуальним законодавством. Прокурорам, які беруть участь у справах, необхідно звертати увагу на мотивувальну частину постанов суддів про відкриття провадження. Якщо в судовому засіданні розглядається питання щодо законності порушення кримінальної справи, то дії судді повинні бути мотивованими відповідно до вимог закону. До введення в дію змін слідчі після скасування постанови про порушення кримінальної справи і направлення матеріалів на додаткову перевірку, за наявності підстав повторно порушували справу і протоколом огляду її матеріалів враховували як докази результати попередньо проведених слідчих дій. Натомість на даний час законодавець не дав чіткої відповіді на запитання про те, як розцінювати слідчі дії, що

проведені в проміжок часу між відкриттям провадження та отриманням слідчим копії постанови, коли не було відомо про зупинення досудового слідства. Хоча строк розгляду скарги у разі зупинення слідчих дій не враховується у строк досудового слідства, але він у випадку внесення апеляції на постанову суду і розгляду її апеляційним судом може тривати до трьох місяців. Звичайно, зупинення слідчих дій негативно позначиться на результатах досудового слідства, особливо у разі необхідності невідкладного їх проведення. Поряд з цим не вирішено питання, а як бути зі строками тримання особи під вартою, про які промовчав законодавець. Проблематичним для слідчих є прийняття до розгляду скарг на постанову про порушення кримінальних справ під час досудового слідства. Цим ігноруються здобуті докази вини особи у вчиненні злочину, якщо постановою про порушення справи буде скасована і відмовлено в її порушенні. Законодавець продублював коло учасників оскарження, відповідно до глави 22 КПК України, а саме: "Скарга на постанову органа дзнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи за фактом вчинення злочину може бути подана до суду особою, інтересів якої стосується порушена кримінальна справа, її захисником чи законним представником з достатнім обґрунтуванням порушення прав та законних інтересів відповідної особи". Перелік цих осіб та їхні інтереси у кримінальній справі можуть бути довільними, але законодавець не дав їм чіткого визначення у ч. 3 ст. 236-7 КПК України, чим викликає цілком законмірне запитання: а як же суддя, відкриваючи провадження за скаргою такої особи, не вислухавши слідчого, прокурора, спираючись лише на матеріали скарги, зможе визнати обґрунтованими порушення прав та законних інтересів цієї особи. Не можна таку особу порівнювати з особами, яким статтями 236-1 та 236-5 КПК України надано право оскаржувати постанови про відмову в порушенні кримінальної справи та про її закриття. Оскільки, відповідно до статей 236-2 та 236-6 КПК України суддя витребує матеріали чи справу, знайомиться з ними і повідомляє прокурора та особу, яка подала скаргу про час її розгляду. У даних випадках суддя при ознайомленні з матеріалами справи, визначає ставлення особи до предмета оскарження, проте такої можливості він позбавлений при відкритті провадження за ст. 238-8 КПК України. Прогалини у законодавчому врегулюванні спричинять негативні наслідки. Доречно буде наголосити, що серед осіб, інтересів яких стосуються порушені кримінальні справи, можуть бути ті, які вчинили злочини, а звернення їх до суду із скаргами – намаганнями отримання достовірної інформації про хід розслідування чи уникнення відповідальності. Не можливо виключати, що слідчий при винесенні постанови про порушення кримінальної справи умисно чи внаслідок власної неуважності може не описати всіх тих ознак злочину,

які містились у матеріалах дослідчої перевірки, такі випадки траплялись і суди скасовували постанови [11]. Але, якщо до внесення відповідних законодавчих змін, суддя, скасовуючи постанову про порушення кримінальної справи, її матеріали направляв для проведення додаткової перевірки, то тепер відповідно до ст. 236-8 КПК України він "задовольняє скаргу, скасовує постанову про порушення справи і виносить постанову про відмову в порушенні справи". Скарги на постанови про порушення кримінальних справ подаються особами після проведення окремих слідчих дій, а їхні результати, поряд з матеріалами досудових перевірок підтверджують наявність ознак злочину і доводять вину особи у вчиненні злочину. Хіба таке нововведення не може в окремих випадках слугувати засобом уникнення кримінальної відповідальності? При розгляді скарг на постанову про порушення кримінальної справи, судді вимагають надання їм не матеріалів, які обґрунтовують порушення кримінальної справи, а безпосередньо самої справи. В рамках таких вимог, враховуючи теперішню судову практику, досить спірним є посилання на те, що у разі скасування постанови про порушення справи та відмови у порушенні справи подані до суду документи зберігаються в матеріалах провадження по скарзі до набрання законної сили відповідною постановою судді. У подальшому ці матеріали зберігаються в суді. Така вимога закону призведе до ряду незручностей, особливо, коли матеріали стосуються інших осіб (підозрювані, обвинувачені, потерпілі), які проходять у справі. З приводу внесених змін до КПК України неможливо не погодитись із публікаціями в засобах масової інформації щодо міркувань, якими керувались парламентарії під час голосування за даний законопроект і відсутності президентського вето на нього. У теорії права існує погляд, згідно з яким критерієм ефективності правових норм є міра досягнення цілей, поставлених перед ними. Цілі правового регулювання передбачають стимулювання та розвиток тих відносин, котрі на даний момент відповідають вимогам суспільства та створюють умови для розвитку і закріплення нових відносин [5]. Мета розуміється як ідеальна, відображена модель цінності [6]. Це дає можливість стверджувати, що критерієм ефективності правової норми є ступінь досягнення відповідних цінностей. Справедливі зауваження викликає тенденційність викладення окремих частин статей (ст. 236-8 КПК України), наприклад: "Обов'язок доведення правомірності порушення справи покладається на прокурора, неявка якого в судове засідання не перешкоджає розгляду справи". Яка неявка – з поважної причини також? Або – "Суддя: ...заслуховує думку прокурора, якщо він з'явився у судовому засіданні". Такі положення закону допускають розгляд справи і без участі прокурора. Цікаво, що подібним положенням не позначені інші статті чинного Кримінально-процесуального кодексу України. Навіть пересіч-

ному громадянину, який необізнаний з юриспруденцією, із тексту зазначених статей КПК України вбачається упереджене ставлення законодавця до прокурора як до учасника процесу. Невже відсутність прокурора у судовому засіданні та слідчого, який порушував кримінальну справу буде сприяти винесенню законної постанови за скаргою громадянина? Судовий розгляд скарги на постанову про порушення кримінальної справи суттєво відрізняється від розгляду постанов про відмову в порушенні кримінальної справи та про її закриття, хоча скрізь предметом оскарження є рішення слідчого або прокурора за матеріалами перевірки чи у справі.

Як вбачається, введення змін до КПК України щодо оскарження постанови про порушення кримінальної справи в теперішній редакції, прямо суперечить ст. 2 КПК України, яка визначає завдання кримінального судочинства в частині охорони прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, щодо швидкого і повного розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності. Натомість розглянуті зміни до Кримінально-процесуального кодексу України перешкоджають виконанню дізнавачами і слідчими завдань кримінального судочинства, а тому потребують доопрацювання.

Нечітко обумовлені строки, протягом яких може бути оскаржено постанову про порушення кримінальної справи. Така постанова може бути оскаржена протягом усього часу перебування справи у провадженні органу дізнання, слідчого, прокурора до моменту закінчення досудового слідства.

Відповідно до статей 217, 218, 290 КПК України, цим моментом є повідомлення потерпілого, його представника та оголошення обвинуваченому про закінчення досудового слідства і пред'явлення їм матеріалів слідства кримінальної справи для ознайомлення, про що складається протокол або додається до справи копія письмового повідомлення потерпілого або його представника.

Подання до суду скарги на постанову про порушення кримінальної справи після закінчення досудового слідства, але до направлення кримінальної справи до суду для її розгляду є підставою для відмови у відкритті провадження з розгляду скарги, з направленням скарги органу досудового слідства, в провадженні якого перебуває кримінальна справа, для приєднання до матеріалів кримінальної справи та розгляду скарги по суті під час попереднього розгляду або розгляду кримінальної справи по суті в суді.

Більш чітко визначені строки розгляду скарг на постанови про порушення кримінальної справи, особливо з точки зору терміновості та

оперативності розгляду цієї категорії скарг. Скарга на постанову органу дізнання, слідчого, прокурора про порушення кримінальної справи розглядається суддею одноособово не пізніше п'яти днів з дня її надходження до суду, тобто розгляд скарги у судовому засіданні призначається в межах п'яти днів з дня надходження скарги до суду.

При обчисленні п'ятиденного терміну призначення скарги до розгляду слід керуватися вимогами ст. 89 КПК України.

Законодавчою новелою в доповненнях до чинного Кримінально-процесуального кодексу є ухвалення суддею процесуального документа про відкриття провадження за скаргою (постанова про відкриття провадження за скаргою).

У постанові судді про відкриття провадження обов'язково зазначаються час і місце судового розгляду скарги, особи, яка повинна з'явитися у судові засідання, дії, які сторонам необхідно вчинити для забезпечення розгляду скарги, та строк подання до суду матеріалів, на підставі яких було прийнято рішення про порушення кримінальної справи.

Постанову про відкриття провадження за скаргою на постанову про порушення кримінальної справи суддя виносить протягом доби від дня надходження скарги до суду, копія цієї постанови невідкладно направляється особі, яка подала скаргу, її захиснику або законному представнику, органу чи особі, які порушили кримінальну справу або у провадженні якої ця справа перебуває, прокурору та потерпілому або особі, за заявою якої було порушено кримінальну справу.

Відкривши провадження по скарзі на постанову про порушення кримінальної справи, суддя вирішує питання про зупинення слідчих дій у справі на час розгляду скарги [7].

Крім того, виходячи з вимог п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що кожен має право на доступ до правосуддя та на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, рішення про необхідність зупинення слідчих дій слід приймати лише в одному випадку, коли не дотримані вимоги статей 112, 113 КПК, якими регламентується початок провадження досудового слідства.

Постанова судді про відкриття провадження за скаргою вступає в законну силу з моменту постановлення і підлягає негайному виконанню.

Неподання у встановлений суддею строк без поважних причин до суду матеріалів, на підставі яких було прийнято рішення про порушення справи, суддя має право визнати відсутність цих матеріалів підставою для скасування постанови про порушення кримінальної справи.

Проте наведені пропозиції – це лише перший крок на шляху підвищення ефективності оскарження до суду постанови про порушення кри-

мінальної справи, та як наслідок захисту прав громадян на цій стадії кримінального судочинства.

Таким чином, законодавча регламентація вказаних вище положень та удосконалення чинного законодавства повинна більш ефективно сприяти виконанню як завдань кримінально-процесуальної діяльності, так і завдань кримінального судочинства з одночасним забезпеченням прав і законних інтересів осіб, які залучаються до такої діяльності.

Використана література:

1. Закон України від 23 грудня 1993 р. "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1994. - № 11. - Ст. 50.
2. Закон України від 23 грудня 1993 р. "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1994. - № 11. - Ст. 51.
3. Рішення Конституційного Суду України від 30 червня 2009 року № 16-рп / 2009 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України.
4. Доросинська Г. Оскарження до суду постанови про порушення кримінальної справи // Право України. - 2007. - № 10. - С. 24-31.
5. Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. Теорія держави і права. - К., 2003. - С. 264 -265.
6. Тугаринов В.П. Избранные философские труды. - Л., 1988. - С. 268.
7. Гарник О. Слідство. Діагноз - параліч // Дзеркало тижня. - 2007. - 24 лютого. - С. 18-20.
8. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р. / Конвенція про захист прав людини та основних свобод. Із поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу № 11. Офіційний переклад. - К.: Міністерство юстиції України; Українська правнича фундація, 2002. - 24 с.
9. Коротко А. Новый порядок возбуждения уголовного дела // Следователь. - 2004. - № 2. - С. 99-100.
10. Петрухин И. Можно ли обжаловать в суд постановление о возбуждении уголовного дела? // Российская юстиция. - 2002. - № 1. - С. 49.
11. Паровой В. Участь прокурорів у справах за скаргами осіб на постанови про порушення кримінальних справ // Юридичний вісник України. - 2007. - № 30. - С. 24-32.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2010 р.